

XURSHID DO‘STMUHAMMAD NASRIDA DIDAKTIK TAMOYILLAR
(“Nusxakashning merosxo‘ri” hikoyasi misolida)*Ko‘charova Dildora**Ko‘chkinova Mahliyo**Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti**Boshlang‘ich ta‘lim va sport**tarbiyaviy ishi yo‘nalishi talabalari*

Annotatsiya. Maqolada yozuvchi X.Do‘stmuhammad nasriy asarlarining tarbiyaviy ahamiyati haqida so‘z yuritilgan. Tadqiqot uchun obyekt sifatida adibning “Nusxakashning merosxo‘ri” hikoyasi tanlab olingan.

Kalit so‘zlar: hikoya, tavsif, davr muhiti, ifoda, qahramon, ramz.

X.Do‘stmuhammad ijodida hikoyalarning o‘rni alohida. Sababi, muallif hikoyalardagi qahramonlar real voqelikda harakatlanayotgan, ayni damda biz bilan yashayotgan insonlardir. Shu o‘rinda yozuvchining mahorati ham ana shu qahramonlarni yaratishda ramzlardan unumli foydalana olishidadir. Yozuvchining asari to‘g‘risidagi har bir qarash uning so‘zni to‘g‘ri qo‘llay olish mahoratidan dalolat beradi. X.Do‘stmuhammad yaratgan asarlarida to‘g‘ridan-to‘g‘ri tasvirga o‘tib, ortiqcha tafsilga yo‘l bermaydi. O‘quvchi ham qisqa satrlarda muallifning maqsadini ilg‘ay oladi. Bu esa o‘quvchini zerikishini oldini oladi. N.G.Chernishevskiy ta‘kidlaganidek, “...agar asarda tasvirdan ko‘ra tavsif cho‘zilib ketsa, bu mahorat belgisi emas. Aniq, badiiy bunyodkorlik badiiy asar tilining birinchi belgisidir”¹. X.Do‘stmuhammad ijodida bu yetakchi xususiyat sanaladi.

“Yozuvchi qahramonlar taqdirini, hayotdagi chigalliklarni shunchaki ifoda etish bilan cheklanmaydi, balki hayotning ma‘nosini chaqishga intiladi.”². Ushbu ta‘rif Umarali Normatov tomonidan P.Qodirovga nisbatan bildirilgan bo‘lishiga qaramay, u bizning nazarimizda X.Do‘stmuhammad ijodiga ham taalluqliligi bilan ahamiyatli. Sababi, yozuvchi X.Do‘stmuhammad ijodida ham qahramonlar masalasi shunchaki ifodalanilmaydi. U ramzlar orqali qahramonlarning ruhiy holatini ochishga va bu orqali hayotning ma‘nosini chaqishga intiladi.

Yuqorida X.Do‘stmuhammadning juda ko‘p olim, adabiyotshunos va kitobxonlarning e‘tiborini tortgan ijod namunasi bilan tanishdik. Haqiqatdan ham bu hikoya haqida juda ko‘p fikr va qarashlar berilgan, har xolda bu qarashlar e‘tiborga olinishi lozim. Ana shunday qarashlarni yuqorida aytib o‘tganimizdek Ulug‘bek Hamdam, Jabbor Eshonqul, O‘rol Sodiq kabi adabiyotshunoslar tadqiqotlarida ham uchratishimiz mumkindir. Lekin, o‘sha tanqidchilar maqolalarida ham izchillik yetishmaydi. Izchillikning yetishmasligiga sabab, ularning ko‘p tanaffus olishlaridir, ya‘ni oylab, yillab bu mavzuga qaytishmaydi.

¹⁴ Чернишевский Н.Г. Поли. собр. сочинение. – М.: Искусство, 1978. стр. -34.

² U.Normatov.Yetuklik. – T.: 1982. 201 – bet.

Xurshid Do'stmuhammad asarlarining ichida aynan mana shu hikoya uni yozuvchi sifatida tanitgan va kitobxonlarni unga bo'lgan ishonchini orttirgan asardir. Xulosa o'rnida aytish mumkinki, hikoyada yozuvchi davr muhitini ochib berishda obrazlar ruhiyatidan, obrazlar ruhiyatini ochishda esa ramzlardan o'rinli va salmoqli foydalanganligini ko'rishimiz mumkin. Bu ham o'z o'rnida boshqa yozuvchilarda doim ham takrorlanavermas alohida bir jihat hisoblanadi.

Umuman, badiiy asarni o'qish va uqish uchun insondan ulkan sabr talab qilinadi. Xulosa chiqarishda esa o'sha sabr kuchi sinaladi. Davra suhbatlarida yozuvchi Xurshid Do'stmuhammadning badiiy adabiyotga murojaat qilish borasida quyidagicha fikrlashining guvohi bo'lganmiz: "Maqsad bitta- yozganlarimni o'qigan inson bir lahzaga bo'lsa ham yaxshi bo'larmikan? Badiiy adabiyot shunga yordam berarmikan, degan umid bor qalbimda!" Keltirilgan fikrlardan yozuvchining faqatgina shunchaki yozmay, balki o'z oldiga maqsad qo'yib, ana shu maqsadni amali uchun badiiy adabiyotga murojaat qilishi oydinlashadi. Yozuvchi Xurshid Do'stmuhammadning "Beozor qushning qarg'ishi" nomli hikoyalar to'plamidan joy olgan "Nusxakashning merosxo'ri" hikoyasi ham tarbiyaviyligi bilan ahamiyatlidir.

Aytib o'tish joizki, asarning sarlavhasi ma'lum darajada asarning keng targ'ib qilinishi va eng asosiysi, o'z ahamiyatini topishida muhim o'rin tutadi. Ushbu hikoyani o'qishni boshlagan kitobxon nazarida nima uchun hikoyaga "Rassomning merosxo'ri" emas, balki "Nusxakashning merosxo'ri" deb nom berilgan degan savolning paydo bo'lishi tabiiy. Hikoyada yetti o'g'il-qiz orasida ota kasbi faqatgina unga yuqqan Nuriddin haqida so'z boradi. Nuriddin tarbiyani oilaning bosh mezoni deb biluvchi oilada o'sadi. U xuddi otasi kabi rassom bo'lishni, rassom bo'lganda ham taniqli rassom bo'lishni juda xohlaydi. Yoshligidanoq qo'liga mo'yqalam ushlashi uni ana shu maqsadi sari yetaklaydi. Xuddi otasi kabi rassom bo'lish uchun yillarning o'tishi, tajriba va malaka orttirilishi, kasbga bo'lgan muhabbat va asosiysi, rassomchilik kasbining kaliti bo'lmish sabr va sinchkovlik kabi xususiyatlarni tezda egallab olgisi keladi. Kitobxon asarni o'qish davomida Nuriddin o'zi orzu qilgan rassom bo'lishiga ishonadi. Chunki, muallif tomonidan Nuriddinga berilgan tavsif uning naqadar iqtidorli ekanligiga ishora edi.

Nuriddinning otasi Odil rassom obrazi asar saviyasi va ko'lamiga o'z ta'sirini o'tkaza oladigan darajada. Odil rassom o'lguday tajang odam edi. Goho qizlari, o'g'illari ustaxonaga chiqib, atrofida aylanaverishsa birdan tutaqib ketar, "Qani marsh-sh!" deb qatorasiga quvib solardi.³ Yozuvchi har bir obrazning ruhiy olamini yaratishda uning xatti-harakatlari va odatlarini hech qachon chetlab o'tmaydi. Shu bilan birga obrazlarning kamchiliklari, o'rnak bo'larli jihatlari, turli xil yoqimsiz holatlarini-da e'tirof etadi. Xuddi shunday X.Do'stmuhammad ham aynan mana shu obraz xususida kerakli ta'rifni berib otganki, bu bilan uni ko'z oldimizda gavdalantira olamiz.

³ Xurshid Do'stmuhammad.. "Beozor qushning qarg'ishi". – T.: 2006. 180-bet.

Mevali daraxtga hech qachon tosh otilmay qolmaydi. Shu o‘rinda aytish joizki, bu hikoya ham o‘z bahosini topish davomida turli hil fikr va qarashlarga uchradi. “To‘plamdagi “Nusxakashning merosxo‘ri” hikoyasida hayoti fojeali burilish pallasini kechirayotgan shaxsning murakkab, tahlikali holati ancha mahorat bilan aks ettirilgan. Badiiy ijod nusxa ko‘chirish ham, yashash vositasi ham emas, balki yurakdagi dardni ifodalash ekanligi murakkab taqdirli qahramonlar misolida ko‘rsatilgan. Lekin bir narsani taassuf bilan aytish joizki, hikoya zavq bilan o‘qilmaydi, qahramonda insoniy joziba, kishi ruhiyatiga kirib boradigan yorug‘lik sezilmaydi⁴.

Xurshid Do‘stmuhammad hikoyalarini kamchiliklardan holi deb bo‘lmaydi, albatta. Lekin bizningcha, muallifning ushbu hikoyasi Qozoqboy Yo‘ldoshev aytganidek, zerikarli, zavq bilan o‘qilmaydigan hikoya emas!

Birinchidan, olim aytganidek, hikoyada hayoti fojeali burilish pallasini kechirayotgan shaxsning holati tasvirlangan. Bu holatni kitobxonga yetkazib berish va kitobxonning qiziqishini orttirish uchun hikoyaga biroz hajviya aralashtirish tanqidchining fikrini inkor qilardi, ya‘ni tahlikali holat mahorat bilan aks ettirilmay qoladi.

Ikkinchidan, hikoya o‘quvchini biroz mulohazaga tortadi. Ya‘nikim, Nuriddin xolstdagi portretlarni o‘chirar ekan, o‘quvchi tasavvurida hozir Mirjalol tog‘aning portreti chiqib qolsa-ya, degan taxminning paydo bo‘lishi tabiiy hol. Bu holat esa kitobxonning asarni diqqat bilan o‘qishiga sabab bo‘ladi.

Otasi Odil rassomning vafotidan ta‘sirlangan Nuriddin qaytib o‘sha xonaga kirishni o‘ziga taqiqlaydi. Otasi uning hayotida juda katta ahamiyatga ega edi. “Tadbirkorlik, biznes” degan tushunchalarni o‘ziga kasb qilib oladi. Bu sohada omadi kelishi uchun yo‘lida uchraganni o‘ziga pir deb biladi. Kuntunbey bilan bo‘lgan suhbat uni butkul yo‘ldan uradi. Hatto, otasidan unga meros qolgan xonani yoqib yubormoqchi ham bo‘ladi. Aldanganini tushunib yetgan Nuriddin bir marakada uzoq qarindoshi Mirjalol tog‘aning gaplaridan ta‘sirlanib yana ota kasbiga mehr qo‘yadi. Insonlar bir narsadan ko‘ngli qolsa, qaytib unga mehr qo‘yishi qiyin bo‘ladi. Mana shunday toifa vakillaridan biri sifatida Nuriddin obrazini ham olishimiz mumkin. Kutilmaganda otasining o‘limidan dovdirab qolgan Nuriddin, otasi bilan bog‘liq vaziyat va holatlardan o‘zini olib qochdi. Shu bilan birgalikda endi Nuriddinning nazarida dastgoh omonatdek, mo‘yqalam esa titilib ketadigandek, bo‘yoqlar ham rangsizdek tuyuladi.

Bu tuyg‘ular uning qalbida kechayotgan qo‘rquvning izlari edi. Nuriddin otasining “Men rassom emasman, nusxakashman” degan gaplarini eshitgandagina “rassom” va “nusxakashning” farqiga borgan edi. Mana shu yerda hikoyaning sarlavhasi o‘z javobini topadi. Nuriddin qo‘liga dastlab qalam olgan vaqtlarida tasavvuriga kelgan narsalarnigina chizar edi.

Ana shunda otasi unda nusxakash emas, balki rassom bo‘lishga ko‘proq moyilligi borligini sezgan edi. Bir kuni otasiga “nega faqat odamlarning rasmini

⁴ Qozoqboy Yo‘ldoshev. “Yoniq so‘z”. - T.: 2006, 137-138-betlar.

chizasiz”, degan savoli javobsiz qolgan edi. Bugun esa o’sha savol o’z javobini topgan edi: “Dengiz, o’rmon, osmonni chizing deysan... Nur, ustaxonaga qamalib olib qiladigan hunarimni faqat sen bilasan. Uni sen o’rganding. Men senga rassomlikni emas, nusxa ko’chirish hunarimni o’rgatdim... Ushbu fikrlar har qanday inson qalbini larza sola oladi. Ayniqsa, Odil rassomning quyidagi so’zlarida o’z kasbiga bo’lgan nafrat va ishonchsizlik yaqqol tasvirlangan. “Lekin bir narsani bilib qo’y, men chizgan mana bu nusxalar bor-ku, shular dunyodan o’tgan zahoti menga o’xshash nusxakashni rassom o’rnida osmonga ko’tarayotgan zamonning ham dumi tugiladi... Nur. Sen ko’chaga chiq, odamlarga aralash, hayotning ichida yur, negaki dengiz, o’rmon, osmon tashqarida, ustaxonada emas...”

Yozuvchi aytmoqchi bo’lgan fikrini ochiqdan-ochiq emas, balki ishora bilan ifodalagani hikoyaning salmog’ini yanada oshirgan. “Nuriddin ro’parasida paydo bo’lgan otasining sharpasi ildam yurib kelib, uning qo’lidan ohista tutdi-da, xayol girdobigan chiqib ketolmayotgan o’g’lini eshik tomon yetakladi...” Ushbu fikrlar Nuriddinning otasi kabi nusxakash emas, balki chinakam rassom bo’lishiga ishora qilmoqda.

Demak, nusxakashning merosxo’ri Nuriddin nusxakash emas, balki endilikda u rassomdir. Ushbu hikoyani o’qish har bir kitobxonga o’z kasbini va hayotdagi maqsadini to’g’ri tanlashida yaqindan yordam beradi. Yuqorida yozuvchi aytgani kabi badiiy adabiyot orqali insonlar qalbiga ta’sir qilish bu ijod ahlining oliy maqsadidir. “Kitobxon hikoyani o’qigach, Prezidentimizning o’z asarlarida inson va jamiyat hayotida muhim o’rin tutuvchi ma’naviyat masalasiga alohida e’tibor berayotganining ma’no-mazmunini qalbdan his etadi, Kamoliddin Behzod kabi buyuk rassomlarga barcha sharoitlarni hozirlab bergan Navoiydek buyuk homiylarning ko’payishini istaydi”.⁵

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Do’stmuhammad X. Beozor qushning qarg’ishi. –Toshkent: 2006 yil.
2. Do’stmuhammad X. Qazo bo’lgan namoz. –Toshkent: Adabiyot va san’at. 1996.
3. Normatov U. Yetuklik. – Toshkent: 1982.
4. Yo’ldoshev Q. “Yoniq so’z”. –Toshkent: 2006.
5. Чернишевский Н.Г. Поли. собр. сочинение. – М.: Искусство, 1978.

⁵ Qozoqboiy Yo’ldoshev. “Yoniq so’z”. –T.; 2006, 137-138-bet.